

Конституційно-правовий

СТАТУС ДИТИНИ: ПОНЯТТЯ, ЕЛЕМЕНТИ, ВИДИ

І. В. Швець

ад'юнкт кафедри конституційного та міжнародного права Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню основних засад конституційно-правового статусу дитини в Україні. Автор аналізує погляди різних вчених щодо поняття та елементів конституційно-правового статусу дитини. Також пропонується власне бачення щодо видів конституційно-правового статусу дитини.

Ключові слова: конституційний статус дитини в Україні, поняття конституційного статусу дитини в Україні, основні елементи конституційного статусу дитини в Україні, Конвенція про права дитини.

Стаття посвящена рассмотрению основ конституционно-правового статуса ребенка в Украине. Автор анализирует взгляды разных ученых относительно понятия и элементов конституционно-правового статуса ребенка. Также предлагается собственное видение относительно конституционно-правового статуса ребенка.

Ключевые слова: конституционный статус ребенка в Украине, понятие конституционного статуса ребенка в Украине, основные элементы конституционного статуса ребенка в Украине, Конвенция о правах ребенка.

Article is devoted to the consideration of normative regulation of constitutional-legal status of the child in Ukraine. The author studies the international legal acts which define the international standards of child rights and also corresponding national normative legal acts and the degree of implementation by Ukraine of obligations according to the Convention on the Rights of the Child. It is grounded the necessity of strengthening the constitutional-legal status of child in Ukraine by raising protection of the rights of the child on above-branch level that will contribute to its improvement.

Keywords: *constitutional status of child in Ukraine, normative adjusting of constitutional status of child in Ukraine, improvement of the normative providing of constitutional status of child in Ukraine, Convention about rights for a child.*

Історія розвитку правового статусу дітей має свої особливості, зумовлені різними історичними етапами, в яких він формувався, з огляду на характер відносин суспільства та дитини, а також соціальну роль, яку дорослі відводили дитині в суспільстві. Основною складовою поняття правового статусу дитини було розуміння цінності дитини як члена суспільства. При цьому варто констатувати достатньо широке трактування поняття «цінності дитини як члена суспільства». Зумовлено це тим, що основою правового статусу дитини є фактичний соціальний статус.

Історичний розвиток світового суспільства змусив держави повною мірою застосувати положення щодо захисту прав дитини, які дозволяли б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно й у соціальному відношенні здоровим та нормальним шляхом. Але ще не запроваджено, на жаль, всіх заходів, які давали б можливість створити таке середовище, в якому дитина була б захищена від усіх форм небалого став-

лення, жорстокості й експлуатації, щоб вона не стала об'єктом торгівлі та експлуатації. Тому можна стверджувати, що державам варто реалізувати політику і програми, спрямовані на подолання розриву між законодавством і його застосуванням на практиці [1, с. 45].

Зауважимо, що до визнання особливого правового статусу дітей людство просувалося століттями. Певним досягненням цього поступального руху стало декларативне визнання й установлення абсолютного, пріоритетного статусу дитини стосовно будь-яких повнолітніх дієздатних осіб.

В свою чергу проблема забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина є однією із ключових як у науці конституційного права, так і в безпосередній конституційній практиці. Це пояснюється тим, що в понятті «конституційно-правовий статус людини і громадянина» відбувається фіксація основ взаємовідносин між людиною, державою і суспільством, окреслюються їхні права і взаємні обов'язки, встановлюється система забезпечення, гарантування і захисту прав усіх учасників зазначених взаємовідносин [2, с. 5-7]. Як наслідок, правовий статус індивідів розрізняється залежно від характеру політико-правового зв'язку між ними та державою і є різним у громадян країни, іноземців та осіб без громадянства чи інших соціальних груп. Тому вважаємо доцільним розглянути деякі погляди учених-юристів, адже єдність підходів щодо цього питання відсутня.

На думку В. В. Кравченка, основні положення конституційно-правового статусу людини і громадянина сукупно складають загальний конституційно-правовий інститут «Основи правового статусу людини і громадянина». Структура цього інституту складається з декількох елементів, до яких, зокрема, відносять: 1) конституційні принципи правового статусу людини і громадянина; 2) громадянство; 3) загальну правосуб'єктність;

4) основні права, свободи та обов'язки; 5) гарантії правового статусу [3, с. 107]. Але В. Ф. Опришко та Ф. П. Шульженко вважають, що передумовою виникнення та існування основ правового статусу є загальна правосуб'єктність, тобто здатність бути учасником правовідносин. Конституційне право закріплює основи правового статусу, які однакові для всіх людей і громадян і мають базовий характер стосовно інших статусів особи. Особливе значення у цьому зв'язку набувають норми Конституції України, хоча це не єдиний нормативно-правовий акт, що визначає правовий статус особи [4, с. 76-77].

Деяко іншої думки з цього приводу дотримуються Р. О. Халфіна та Е. А. Лукашева, які вважають, що основою правового статусу особи є її загальні права та обов'язки, які закріплюються в національному та міжнародному законодавстві [5, с. 123; 6, с. 35]. Також існують пропозиції деяких вчених про необхідність до категорії «правовий статус» включати принципи діяльності, законні інтереси особи, правосуб'єктність, юридичні гарантії реалізації прав і свобод, юридичну відповідальність [7, с. 10-11; 8, 8-10; 9, с. 81-88]. На думку Н. О. Богданової, до структурних елементів конституційно-правового статусу належать: місце суб'єкта в суспільстві й державі, його соціально-політична роль та призначення; загальна правоздатність; компетенція й відповідальність; гарантії стійкості та реального становища суб'єкта [10, с. 14-17].

Окремо варто відзначити те, що у певних категорій громадян може бути спеціальний статус, визначений правовими актами (наприклад, жінки, судді, військовослужбовці, прокурори, державні службовці), тобто законодавчо визначений статус спеціальних суб'єктів, правове положення яких окремо врегульовується завдяки наявності особливостей професійного, статевого, посадового, вікового чи іншого характеру. У цьому зв'язку зміст правового поняття «спеціальний суб'єкт» надає можливість особі, яка наділена такими особливостями, ко-

ригуватися додатковими правами або навпаки бути обмеженою в них. Наприклад, В. Й. Пашинський, досліджуючи конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні, дійшов висновку, що цей статус є спеціальним правовим, в основі якого лежить конституційно-правовий статус особи. При цьому, на думку науковця, конституційно-правовий статус військовослужбовців – це їхнє юридично гарантоване становище в суспільстві, зумовлене сукупністю передбачених Конституцією України, загальним законодавством і спеціальним військовим законодавством прав, свобод і обов'язків, гарантій їх здійснення та відповідальності військовослужбовців. Разом з іншими спеціальними статусами (депутата, судді, прокурора та інших) характеризується особливими рисами соціального, правового, службового положення, наявністю відповідно до нормативно-правових актів спеціальних, додаткових прав і обов'язків. На думку згаданого автора, конституційно-правовий статус військовослужбовця складається з: правових норм, які визначають статус; прав, свобод і обов'язків; правосуб'єктності; правових принципів; громадянства; гарантій прав і свобод; юридичної відповідальності [11, с. 8-9]. На думку В. С. Венедиктова та М. І. Іншина, до основних елементів правового статусу державних службовців належать права і обов'язки, посадові обмеження, професійна компетентність, гарантії проходження служби, соціально-правовий захист державних службовців та їх юридична відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх посадових обов'язків [12, с. 58]. В. П. Колісник вважає, що правовий статус національних меншин включає в себе принципи правового статусу, основні права, основні обов'язки та гарантії реалізації прав [13, с. 177; 14, с. 95]. В. С. Єгорова в дисертаційному дослідженні сформулювала авторське визначення поняття конституційно-правового статусу суддів судів загальної юрисдикції: це система загальних, осново-

положних засад, за допомогою яких у Конституції та інших законах України визначається фактичне становище судді у державі та суспільстві. А також визначила структуру конституційно-правового статусу суддів загальної юрисдикції, що є внутрішньою побудовою правового статусу судді загальної юрисдикції, до структурних елементів якої належать: правосуб'єктність; права і обов'язки; принципи діяльності; гарантії діяльності [15, с. 5].

Крім того, зауважимо, що правовий статус дитини можна характеризувати з точки зору конституційно-правового, адміністративно-правового, кримінально-правового, сімейно-правового, цивільно-правового та інших галузей права. Але при цьому, враховуючи об'єкт нашого дослідження, буде аналізуватися саме конституційно-правовий статус дитини.

Враховуючи вищезазначене, залежно від типологічних або індивідуальних ознак, що мають індивіди, як суб'єкти права, нормативно-правових актів, якими передбачаються статуси, повноти правового статусу, їх поділяють на певні види. А саме: загальний – це правовий статус, передбачений конституційним законодавством для будь-якої людини чи громадянина; спеціальний – передбачений окремими нормативно-правовими актами для окремих категорій людей чи громадян (судді, прокурори, викладачі); індивідуальний – правовий статус, передбачений індивідуально-правовими актами для конкретної особи [16, с. 135-136].

Тому вважаємо, що загальний конституційно-правовий статус дитини визначається загальним статусом людини і громадянина, адже в конституційному законодавстві, за не багатьма винятками, майже відсутні норми, що безпосередньо згадують про права дитини. А в загальній теорії права не розроблені ознаки особливо го суб'єкта права, яким є дитина. У розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» понят-

тя «неповнолітні» та «діти» вживаються тільки в декількох статтях: у ст. 43, що передбачає заборону використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах; у ст. 51, що містить норми про обов'язок утримання батьками дітей до їх повноліття та обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків; у ст. 52, що встановлює рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Передбачається, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. В свою чергу п. 6 ч. 1 ст. 92 передбачає, що виключно законами визначаються засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства. В інших нормах дитина виступає суб'єктом правовідносин і включається в терміни «усі», «кожний», «громадянин» [17].

Наступним видом, з нашої точки зору, є спеціальний статус дитини, що закріплюється нормами відповідних галузей права (адміністративне, кримінальне, цивільне, сімейне тощо) та міжнародними нормативно-правовими актами, які регламентують різноманіття сфер громадського життя, у яких беруть участь діти, а також умов, які впливають на їхнє правове положення. Саме тому особливий статус дитини, що викремлює її як спеціального суб'єкта правовідносин, ґрунтується на віковій ознаці, яка характеризує людську істоту. Проте розуміння меж цієї вікової ознаки та відповідно і правосуб'єктності зумовило достатньо значні варіації в різних галузях права. Тобто різні галузі права використовують декілька понять, які характеризують особу за віковою ознакою, а саме: дитина, малолітній, підліток, неповнолітній, і у цьому зв'язку по-різному підходять до питання правосуб'єктності зазначених катего-

рій осіб. Наприклад, відповідно до статті 1 Конвенції ООН про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше [18]. Разом з тим Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. в ст. 1 визначає дитину як особу віком до 18 років (повнолітня), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [19]. В свою чергу стаття 6 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. зазначає, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, а малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. При цьому в Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 р. передбачаються деякі винятки зі встановлених вікових меж, зокрема, в ст. 22 зазначено, що шлюбний вік для чоловіків складає вісімнадцять років, а для жінок сімнадцять років, однак, при цьому, за заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам [20].

Крім того, кожна дитина як особистість, людина й громадянин має індивідуальний правовий статус, який стосується кожної дитини окремо і залежить від її походження, громадянства, статі тощо.

Повертаючись до поняття конституційно-правового статусу дитини та його елементів, варто відзначити надзвичайну багатоманітність підходів щодо цього. Так, на думку В. І. Абрамова, правовий статус дитини впливає із правового статусу людини й громадянина з урахуванням вікових обмежень. У такому контексті під правовим статусом дитини згаданий автор розуміє сукупність її прав і обов'язків, зафіксованих державою в юридичній формі. Дитина володіє загальним (конституційним), галузевим, спеціальним (родовим) і індивіду-

альним правовими статусами. Також, виділяючи традиційно загальний або конституційний статус дитини, говорить про певну умовність через ототожнення конституційних прав дорослих громадян і дітей. Адже у Конституції РФ практично відсутні, за деякими винятками, норми про права дитини. А тому, на думку В. І. Абрамова, коректніше було б говорити про конституційні основи прав дитини [21, с. 12-13].

Л. М. Середа дотримується схожих поглядів щодо правового статусу дитини і вважає, що конституційно-правовий статус неповнолітнього є системою закріплених у Конституції РФ прав, свобод і обов'язків, законодавчо встановлених і гарантованих державою. Л. М. Середа запропонувала розмежувати неповнолітніх на малолітніх і підлітків. Поняття «малолітній», на думку зазначеного автора, має вживатися щодо дітей з моменту народження до 10 років, підлітком є дитина від 10 до 14 років. Нижню межу деліктоздатності неповнолітнього цей науковець пропонує встановити із чотирнадцятирічного віку [22, с. 5-6]. Водночас О. В. Бутько зазначає, що правовий статус дитини є концептуально й історично обумовленою системою її прав, свобод і обов'язків, встановлених з урахуванням вікових обмежень і типу юридичного зв'язку дитини з державою й батьками або особами, що їх заміняють, структурованих і формалізованих за основними параметрами сфери дитинства, реалізованих в особливому владно-вольовому режимі, охоронюваних і гарантованих державою [23, с. 6-7]. Крім того, О. В. Садіна вважає, що правовий статус неповнолітнього – це історично обумовлена система прав, свобод і обов'язків людини від її народження до досягнення вісімнадцятирічного віку, встановлених з урахуванням його правосуб'єктності, принципів права, правових обмежень і особливостей його юридичного зв'язку з батьками або іншими законними представниками [24, с. 9].

В той же час О. В. Марковичева наголошує, що під правовим статусом неповнолітнього необхідно мати на увазі його юридично закріплене положення в суспільстві, що переломлюється через систему прав, свобод і обов'язків, законодавчо встановлених і гарантованих державою [25, с. 16-18].

С. А. Саблук також визначає правовий статус дитини як об'єктивовані і формалізовані у праві можливості, необхідні особистості дитини для її всебічного розвитку, правовий стан, який відображає становище дитини у взаємодіях з іншими суб'єктами права. До елементів правового статусу дитини відносяться принципи правового положення, правосуб'єктність, громадянство, права, свободи і обов'язки, гарантії права дитини, засоби і способи їх захисту, відповідальність дітей [26, с. 147].

На думку Т. В. Лобанової, правовий статус дитини необхідно виділяти з правового статусу особистості. Це обумовлено особливостями її психічного й фізичного розвитку, відсутністю життєвого досвіду й, деякою мірою, залежного положення від дорослих. Також це необхідно зробити тому, що дитина не завжди може звернутися до відповідних органів за захистом своїх прав і законних інтересів. Дитина не має всіх прав дорослих, наприклад, вона не має права обирати й бути обраною. І, навпаки, у жодному нормативно-правовому акті для повнолітніх громадян не закріплені права: жити в родині, право на турботу з боку своїх батьків, на спільне проживання з ними. Але ці права передбачені чинним законодавством для дитини. У Великобританії (Англії) правовий статус дитини не розглядається в контексті правового статусу особистості, завдяки цьому він ретельно продуманий і деталізований. До того ж, Т. В. Лобанова підтримує думку про тотожність понять «правовий статус» і «правове положення» дитини і пропонує для них єдине визначення: правовий статус (положення) дитини – це особливі правомочності дитини з моменту її на-

родження до 18 років, закріплені в загально-визнаних нормах і принципах міжнародного права, а також у національному законодавстві країни [27, с. 9-10].

На переконання Н. М. Крестовської, правовий статус дитини (ювенальний статус) – це система виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальностей особливого суб'єкта права – дитини [28, с. 18-19]. Крім того, конституційно-правовий статус дитини визначають як сукупність прав, свобод, обов'язків дитини і гарантії їх реалізації, встановлені конституційним законодавством, а саме Конституцією, законами та іншими нормативними актами [29].

Отже, на наш погляд, поняття конституційно-правового статусу дитини – це юридично закріплене становище дитини в суспільстві, яке визначається системою принципів та норм, які містяться в Конституції України, міжнародних актах та інших нормативно-правових актах і захищають права, свободи і обов'язки дитини, а також гарантії їх реалізації та відповідальність. Таким чином, вважаємо, що до елементів конституційно-правового статусу дитини можна віднести принципи статусу, правосуб'єктність дитини, права, свободи і обов'язки дитини, гарантії статусу та відповідальність.

На нашу думку, існуючі правові норми, які визначають правовий статус дитини і правове положення дитинства, закріплюються дещо хаотично. Існує нагальна необхідність з боку законодавця в узгодженні та уніфікації існуючих положень, які врегульовують конституційно-правовий статус дитини в Україні. Адже розглянуті думки різних вчених з усією очевидністю демонструють, що правовий статус дитини передусім визначається правовою думкою, яка значно випереджає суспільну свідомість. Таке положення створює ґрунт, який сприяє розвитку ситуації правового й суспільного регресу.

Список використаної літератури

1. *Лінник Н. В.* Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства / Н. В. Лінник // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – С. 41-45.
2. Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Т. А. Француз-Яковець; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2007. – 20 с.
3. *Кравченко В. В.* Конституційне право України: Навч. посіб. – Вид. 6-те, виправл. та доповн. – К.: Атіка, 2008. – 592 с.
4. Правознавство: Підруч. / В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та ін.; За заг. ред. В. Ф. Опришка, Ф. П. Шульженка. – К.: КНЕУ, 2003. – 767 с.
5. *Халфина Р. О.* Общее учение о правоотношении. – М.: Юриздат, 1974. – 352 с.
6. Общая теория прав человека / отв. ред. Е. А. Лукашева; В. А. Карташкин, Н. С. Колесов, А. М. Ларин и др.; Ин-т гос-ва и права РАН. – М.: Норма, 1996. – 510 с.
7. *Витрук Н. В.* Правовой статус личности в СССР. – М.: Юрид. лит., 1985. – 176 с.
8. *Радченко О. І.* Статус народного депутата України: проблеми теорії і правового регулювання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – 19 с.
9. *Матузов Н. И.* Юридические обязанности и ответственность как элементы правового статуса личности // Конституция СССР и правовое положение личности. – Ин-т гос-ва и права АН СССР, 1979. – С. 81-88.
10. *Богданова Н. А.* Категория статуса в конституционном праве / Н. А. Богданова // Вестник Московского ун-та. – Сер. 11. – Право. – 1998. – № 3. – С. 14-17.
11. *Пашинський В. Й.* Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В. Й. Пашинський; Київський нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 19 с.
12. *Венедиктов В. С.* Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин. – Х., 2003. – 188 с.
13. *Колісник В. П.* Конституційно-правовий статус національних меншин в Україні // Конституційне право України: Підруч. / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: ІнЮре, 2000. – С. 175-184.
14. *Колісник В. П.* Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади та конституційно-правові аспекти. – Х.: Фоліо, 2003. – 240 с.
15. *Єгорова В. С.* Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / В. С. Єгорова; Інститут держави і права ім. Коцюцького. – К., 2008. – 19 с.
16. *Колодій А. М., Олійник А. Ю.* Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: Підруч. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 350 с.
17. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
18. Конвенція про права дитини: прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 року, ратифіковано Верховною Радою України: постанова від 27 лютого 1991 р. № 789XII // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 205.
19. Про охорону дитинства: закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III / Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
20. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
21. *Абрамов В. И.* Права ребенка и их защита в России: Общетеоретич. анализ: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Саратов, 2007. – 56 с.
22. *Середа А. М.* Обеспечение прав несовершеннолетних органами местного самоуправления: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Волгоград, 2006. – 19 с.
23. *Бутько О. В.* Правовой статус ребенка: теоретико-правовой анализ: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Краснодар, 2004. – 26 с.

24. *Садина О. В.* Правовой статус несовершеннолетнего в российском законодательстве: теоретико-правовой анализ: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Рос. ун-т кооперации. – Мытищи, 2009. – 18 с.
25. *Марковичева Е. В.* Правовое обеспечение прав несовершеннолетних в Российской Федерации: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Волгоград, 2003. – 28 с.
26. *Саблук С. А.* Окремі аспекти правового статусу дитини / С. А. Саблук // Університетські записки. – 2005. – № 3 (15). – 143-147.
27. *Лобанова Т. В.* Правовое положение ребенка в России и Великобритании (Англии): теоретико-правовой анализ: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Волгоград, 2006. – 26 с.
28. *Крестовська Н. М.* Ювенальне право України: генезис та сучасний стан: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01 / Крестовська Наталія Миколаївна; Одеська нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 40 с.
29. Ювенальное право [Электронный ресурс]: учеб. для вузов / Под ред. А. В. Заряева, В. Д. Малкова. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2005. URL:<ftp://ib.rus>